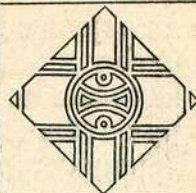

Илустрована Ратна Кроника

ИЛУСТРОВАНА РАТНА КРОНИКА ИЗЛАЗИ У СВЕСКАМА. — ПРЕТПЛАТА НА 10. СВЕЗАКА СТАЈЕ КРУНЕ 2—. ПОЈЕДИНА СВЕСКА СТАЈЕ 24 ПОТУРЕ. — ПРЕТПЛАТА --- СЕ ШИЉЕ: КЊИЖАРНИЦИ СВЕТОЗАРА Ф. ОГЊАНОВИЋА, НОВИ САД. ---

1389.

УРЕЂУЈЕ: ДР. КАМЕНКО СУБОТИЋ. — ИЗДАЊЕ КЊИЖ. СВЕТ, Ф. ОГЊАНОВИЋА.

1912./3.

Борба код Куманова

По причању кнеза Алексија Карађорђевића

— Борба по кућама и крововима. — Арнаути међу лешевима. — Бајонетом и топовима. — Добровољац осветник —

(Свршетак.)

Тако је зарудела и зора, а Србима још није било пошло за руком, да потисну Турке из њихових положаја. Али српска војска беше заузела друге положаје испред њих, повољније. Појединачне ноћне акције око једнога и другога виса беху се сада слиле у једну једину акцију, у којој се српска војска налазила према непријатељу од тридесет и више хиљада људи, већином регуларних низама, са многим редицима и великим масама нерегуларних Арнаута. Турске позиције нису биле један једини фронт, него су се низале у дубину, тако да су ојачавале једна другу, те је једну за другом требало и узети. Турска артиљерија била је на другим, даљим брдима, на првима је било више хиљада Арбанаса.

Српске батерије ступиле су одмах у борбу с турском артиљеријом са погодцима, којима се човек мора дивити. Сви се слажу у оцени, да су српске топције веома способне у руковању својим модерним топовима. Докле је између артиљерије трајао двобој, први одреди српске пешадије кренули су се бреговима, на којима су били Арнаути.

Одмах се развила силна и огорчена борба. После краћег пушкарања један српски пук дође до под брегове и јуриша

на бајонет на арнаутске масе, које нису одступале, премда их је тукла и артиљерија. Немогућно је описати оно махнито, поносно и сурово гушање. Крв је текла потоцима. Од српских бајонета Арнаути су се бранили својим великим јатаганима, којима су махнито ударали и секли. Урлици и ратнички крици придружавали су се тутњави и звеки оружја. Поступно, како су Срби продирали кроз ту тучу, Арнаути су падали, међу лешеве, мазали се крвљу, да би изгледали мртви, па када су Срби пролазили, испаливали су на њих пиштоље, хватали их за ноге и ваљали се с њима по земљи,

борећи се и кољући зубима! Али српске трупе су силно издирале, потиснуле онај остатак на даље висове, где је бесна борба и опет почињала.

У подне борба беше достигла највишу тачку. Српска армија није имала пред собом само дивље Арнауте, него и компактне масе регуларне турске војске. И ту су се поновили напади на бајонет и Турци су се морали повући.

Око три сата по подне изгледало је да је бој свршен. Све три турске дивизије беху ишчезле иза дугих висова, упутивши се путем који води у Скопље.

Срби су посели заузете по-

Обнова рата — Бугари и Срби засипају једрене гранатама — Шукри паша издаје налоге

УНИБЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

У ложаје и остали да копају шанчеве у земљи, која беше крвљу натопљена. Али пред вече непријатељ покуша последњи очајнички противнапад артиљеријом и пешадијом, но узалуд. Турски топови су убрзо ућуткани. Српска артиљерија је и опет косила турске пукове, који су морали да се коначно повуку.

Док је кнез довршавао причање о том дану, у кавану, у којој смо били, уђе један блед, коштуњав човек, српски четник, чини ми се, чак, да је то неки командант једне од чета. Он нам је причао језовите ствари о муслиманским и арнаутским свирепствима. У једном селу у Старој Србији, у коме су они бројно јачи, вршили су над хришћанима страховита зверства. Али једна српска чета, која је затим стигла у то село, поклала је све арнаутско становништво и попалила им све куће, те тако изгинуле хришћане осветили.

Тај Србин, који је дошао у Врање да своју чету снабде са муницијом а можда и људима, говорио је благим, хладним, безбојним гласом, али укочени и мрачни поглед испод натмуреног чела говорио је о драматичном животу тих добровољаца, најљуће, најужасније народне војске. Питао сам, ко је тај човек. Једни рекоше ђак, други адвокат. Све једно. Његов поглед, његов лик показивали су осветника.

БОРБА КОД СПАСАРИЈА И ЉЕША.

Београдска „Српска Застава“ доноси ово:

Српска је војска у неколико праваца продирала к Јадранском мору; које је после Косова и пада Балшићеве владавине остало у страним рукама, изузимајући онај узани излаз на Адрију код Бара и Улциња, узет од стране Црногораца у рату год. 1877.—78.

Салашње продирање српске војске било је необично тешко. Ваљало се пробијати и заузима-

ти онај широки појас планинског непроходног земљишта од Призрена до мора по најлошијем времену, у киши, која је падала дан и ноћ, кроз снег и студ, путевима кроз које никад нису прошла кола и топови, а којима једва пролази пешак и коњ кроз дивље, слабо насељене области, у којима нема хране ни за војника, ни за стоку; кроз љути Арнаутлук, полудивља и полугола арнаутска племена, која за 523 године никад нису покорили Турци, а које су сад завојевали и мекима учинили наши јунаци Шумадинци и Ваљевци.

Арнаути, чувши од Џавидпашиних војника и арбанашких башибозука Исе Бољетинца, који су кроз ова племена бежали на југ, за храброст и издржљивост српске војске давали су јој само спорадичне отпоре кроз Љуму, Малесију, Калиш и Мат, али су, сатрвени после бежали у снежне планине, из којих сад са збеговима, женама и нејачади, излазе и покорно се предају српским посадама у Арнаутлуку. Љумљани су пак пропустили главне колоне, а после из заседа нападали комору, санитарске одреде, убијали и мучили рањенике и т. д.

Приморски одред за Сан Џовани Медуа односно батаљони V. пука другог позива народне војске дринске дивизије преноће у селу Душијо и 3. новембра у

јутру кренуше на Мјет. У 10 сати пре подне примети наш коњанички ескадрон да је око 1000 Арнаута и турских жандара посело ложаје, и то врло јаке код Спасарија, на левој обали Дрима и и један природни редут у долини Дрима. Коњаничка патрола — извидница дочекана је ватром од Арнаута, после чега је наша пешадија заузела поуздане ложаје и спремила се за бој, који је у полак 11 сати започела коњица, сјашивши за пешадијску борбу. После борбе, која је трајала до 2 сата по подне, непријатељ је бачен у бег, прво са Спасарија, а затим са другог ложаја — редута. Гоњење непријатеља вршено је плотунском ватром и он је бежао чамцима преко Дрима, те су ту силни Арнаути погинули или се удавили у Дриму. Заузето је и село Мјет са касарном, која је у центру противничког ложаја. Одатле се снабдевала раније храном и опкољена турска војска у Скадру, те се заузимањем овог ложаја знатно помогло братској, црногорској војсци. Од Срба рањено је у овој борби само тројица. Држање српских трупа у овој борби било је врло добро. На успеху се има захвалити држању команданата: капетана Стевана Петровића и Николе Христића. Заузето је у томе селу и доста хране. Борба је коначно заврше-

Српски опсадни топ под Једренима

на у 3 и по сата по подне. Војска је преноћила у Мјету и сутра дан продужила марш к мору, сад све кроз равницу, левом обалом Дрима, који се разлио и знатно успоравао марш. Без отпора ишло се кроз арнаутска — католичка села и преноћило се у селу Трошани. Одатле српска Приморска војска кренула је из Трошана 10 новембра у 7 сати изјутра. Успут се сусрела и чета из 12. пука са артилеријом, која је такођер хитала Љешу. Ипак је 5. пук дунавске дивизије први стигао до првих кућа северно од тврђаве Љеша (на картама Alessio), места, удаљеног само неколико километара од мора.

Тврђава Љеш беше поседнута турском војском, само се није знало, колики јој је број. Српска предходница, одмах при улазу у насељене махале развијена у борбеном поретку, стигла је пред саму градску капију на 60 метара. На градским бедемима појављивали су се Турци у масама, без пушака, махали рукама у знак предаје, а затим истакли белу заставу и послали неколико жандара као преговараче. Командант медовског одреда, п. пуковник Милован Плазина није веровао жандарима, већ послао двојицу у град да одмах позову команданта, али он није дошао. Напротив, Турци су хтели том „предајом“ — као и у толиким ранијим биткама, да преваре Србе и осули су са бедема у подне јаку пушчану и топовску ватру. Наши су убрзо сви прилегли земљи и отворили ватру на бедеме градске, а један батаљон је око 2 сата по подне заузео вис Ценер Касап, северо-источно од града, који доминира турском тврђавом. Око 3 сата уведена је у борбу сва српска војска. Ватра са поменутог виса принудила је градску посаду на одступање: мостом преко Дрима, али их је ту дочекала ватра црногорских трупа, које су се у том тренутку појавиле на десној обали Дрима. Друге бегунце у северо-

Призор са Чаталце

источном правцу десетковала је српска ватра са Ценер виса. Неки су се од Турака враћали у град, а други се давили у излиреном Дриму. Услед тих великих губитака, Турци се озбиљно реше на предају, ватра је постепено слабила из града и најзад истакосе Турци белу заставу, а командант града п. пуковник Абидим ефендија са десет официра изашао је сто метара испред тврђаве, где га је примио освајач прве српске приморске вароши Љеша, п. пуковник 5. пука Милован Плазина. Турски командант понудио је предају без икаквих услова, што је примљено. Одмах је изведена цела турска посада без оружја и заробљена. Официрима су остављене сабље.

Срби су заробили 43 турска официра, 103 подофицира, 854 војника, свега 1000 људи. У борби је учествовало 1000 Турака регуларне војске са два топа. Значи да је погинуло, удављено у Дриму и рањено око 600 Турака. Српски губитци су: 8 погинулих војника, 12 рањених војника, 1 рањен е подофицир и тешко рањени командир 3 чета, 3. батаљона, резервни поручник Ђорђе Петровић из Тодор дола. Држање свих официра и војника српских у овој борби било је похвално. На Љеш испалено је 297 топовских метака, а борба је завршена у полак 6 сати у вече.

Српска је војска одмах ушла у град уз бурно клицање одушевљеног хришћанског становништва. У граду је заробљена војна застава, два топа с муницијом, 2500 пушака и 20.000 метака, 65 великих шатора, 18 коња (било би и више, да велики број коња није изгинуо у тврђави), 12 оваца и доста брашна. Погинули и рањени српски војници су сви из ваљевског округа. Сви погинули сахрањени су свечано у заједничкој гробници код Љеша. Они први положише своје животе на обалама Адрије.

Из Љеша је за тим следовало наступање даље на запад, ка пристаништу Синђин-Медовском (Сан Џовани ди Меџа), и на југ, тешким прелазом преко излирене реке Мат код Плана, где је заробљено много Турака, затим је 13. освојена стара престоница Кроја, варош Тира и поносни Драч 16. новембра.

Скадарска епопеја.

— Италијански извештаји о борбама око Скадра, — О припремама за општи јуриш на Скадар. — Очајно стање у Скадру. — Гладни дани у Скадру. —

Нарочити дописник миланског листа »Il Corriere della Sera«, А. Ценари, послао је 3. (16) о. м. из Зогаја код Скадра своје листу овај допис: Живи се још у очекивању. Сваки дан, који пролази, повећава тескобу

Хасан Риза беј, заповедник Скадра

у овом раздобљу мира и неактивности, јер је апсолутно искључено, да би неко мислио на повратак и на напуштање потхвата. На свим заузетим позицијама бивакирају србијанско-црногорске трупе. Западњак дува хладно од пет дана и, завијајући, шиба невероватном жестином ове неукротиве војнике. То је олуја зрака, која се баца огромним маховима на бојно поље. Од часа на час који неодољиви вихор провали из којег горског кланца, склизне над језером подижући наборе модрикасте воде, захвати у грабежљивој вејавици по читаве скупине шатора и однесе их далеко међу мочваре.

И рањеници одлазе амбуланцијама, бичевани од овог бесног ветра, који отргне покриваче и следи љуте ране. А има их сваки дан више. Многи, који су на силу хтели остати у својим редовима, не могу више издржати и долазе до постаја за лечење у стању, које без сумње не би било тако тешко, да их њихова срчаност није држала приковане на бојишту. Велика дворана духанског монопола у Подгорици, где се сместила болница Црвеног Крста из Болоње под управом проф. Вартоломеја Нигризоле, препуна је. Између двоструког реда кревета нашао се начин, да се под покрије матрацама.

Можда се не ће никада дознати тачан број људи, који погинуше и падоше рањени оног дана, кад је заузет Бардањол, али се може замислити тај број, упореди ли се са губитцима, које претрпеше официри: 126 официра онеспособљено је за бој.

Тајна о војничким операцијама је врло строга а тако исто до невероватности и цензура. Чак и приватни брзојави остају каткада до два и три сата у цензоровом кабинету, пре него их отпошљу. Не само то, већ се пречи новинарима да приопће и оно, што се касније службено брзојавља.

Са војничким аташејима не чини се више комплимената. Један немачки генерал, који је долазио са чаталџанских шанчева те је желео упознати и позориште србијанско-црногорске акције, морао се задовољити, кад је стигао на по пута из Мурићана, да се врати у Бар. Војнички аташеји Холандске и Шведске напротив су сретнији. Они су остали десет дана у главном стану и присуствовали су најзанимивијој фази заузећа Бардањола. Одушевљени су за црногорског војника, за којег кажу, да је веома чврст, срчан и пун самопрегора, те силно хвале пуцање србијанско-црногорске артиљерије, но признају, да се и турске батерије добро држе. Уверени су,

да ће се Скадар морати предати, у пркос истрајном отпору и успешним одбранбеним делима.

Несломљивости команде у неприпуштању страних особа на бојиште и строгости цензуре узрок је бојазан, да би опседнути могли ставити се у саобраћај са спољним светом. Можда је та бојазан оправдана. Према у Скадру и око Скадра главни део трупа, које се боре, сачињавају редовни турски војници, ипак је опште уверење, да ови редовни војници уживају потпору опседнутог становништва. Једна војска, која се има борити снабдевана од елемената, што не желе њезину победу, има право да буде што више опрезна. Ипак, упркос строгом надзору, скадарски Арбанаси опће с онима из вана и да не постоји то опћење, не би се могло разумети, одакле долазе неке вести, које се пак испоставе тачнима, и које се нису могле протурати него кроз челични обруч, који није успело учинити непродирним.

Од петка бацају у размацама батерије Широке и Бардањола шрапнеле на Скадар. Конзули су позвани, да оставе град и обавештени су, да ће га до који дан жестоко бомбардирати. Овим средством, претећи на име уништењем Скадра, Срби и Црногорци надају се, да ће се оних 15.000 арбанаских редиџа, уврштених у пуковније од Есад паше, побунити и присилити га на предају. Више кућа у Скадру мора да су биле оштећене од ових бомбардовања, јер се по ноћи јасно разириру са језера пламенови пожара, који окрвављују амо тамо олујно небо.

Ових последњих дана био се пронео глас, да је ратни застој последица примирја, склопљена за кратко време, да се, закопају мртваци и помогне рањеницима. Али топовски хитци загрме од часа на час на језеру, као да упозоре, да се рат наставља. Много вероватније присиљени су противници од саме интензивности напора на окрепљујуће примирје. Тренутни договор склопљен је без услова, силом околности. Црногорци, Срби и Турци отимали су се за позиције Бардањола, Тарабоша и Брдице слепом расипношћу крви; нападају на железне мреже, изведени од људи, који су ишли у сигурну смрт бацајући ручне бомбе, били су убојити за све. Док су Црногорци напредовали очајном снагом одлучности, турске митраљезе, сакривене у безброј рупа, сипале су кишу олова. Али црногорски топови претварали су те руке у широке јаме, у којима је издисало на штошине непријатеља. Две ноћи није било могуће донети помоћи онима, који су

били пали у оном пакленом делу бојишта. Рањеници умреше већим делом на бојишту, где беху пали.

Нешто жалости је сад застрло радост, којом се био дочекао први хитац из топа. У премного је обитељи успомена које особе, што се не ће никада повратити. Али се не попушта. Других 25.000 Срба са 25 топова пењу се међутим према северу. Када стигну, турски топови на Брдици и Тарабошу испалиће можда своје последње метке. —

Ратни дописник миланског листа »Il Corriere della Sera« Цино Бери (Berri), који је пустио, да и њега опколе у Скадру, успео је, да прокријумчари из Скадра свој дневник, којег последњи листови говоре о времену, кад је храна већ била на измаку. Од то доба ствари су се знатно погоршале, али то се може замислити, кад се чује, како је било већ пре четири недеље. Већ 12. јануара (по р. к.) једном су трговцу узаптели седам сандука петролеја, који је он зајатао. Узапћени петролеј власти употребљавају за мотор два житна млина, јер три млина, што их тера вода, нису довољна, да даду најпотребнију количину. Онда су власти располагале још са више петролеја, него што им беше потребно, те је мала количина понуђена на продају — 14 буради, о које се отимаху 7—8000 људи! Сваки је морао доказати, да је већ дуже време живео без светлости, па су му тек онда продали малу порцију. Више од по литре није давано једној особи. Сиромашни људи, који немају новаца, доносе све могуће ствари у промену, чак и жито, о коме пак знају, да ће га ускоро јако требати. Али дугачке зимске ноћи су им страшније, него све друго. И Цино Бери је дао боцу марсалског вина из свога малог складишта за боцу петролеја. С новцем су људи много издашнији, него у нормалним временима: он је изгубио један део своје вредности. Из дана у дан бију се пред пекарницама праве битке. Сиромаси, који дању заслуже по коју мангуру аргатлуком, хоће у вече брзо да га уложе у хлеб, јер се не зна, шта ће сутрашњи дан донети. Једном пекару паде на ум, несрећна мисао, да у сабијену гомилу подвикне, да хлеба врло брзо не ће бити. На то настане таква гулжа, да је више женских рањено а једну младу девојку морадоше однети: била је на умору, јер јој сломише крста. Пред италијанским конзулатом стоји дању-ноћу гомила сасвим сиромашних људи, који просе. Док једнима дају те одлазе, ево с друге стране нових молилаца. Морао је бити одређен један дан за опште де-

љење, и тада се јавило хиљаду потребитих. Осталих дана добивали су само Италијанци хлеба и куље. На дељење долажаху и жене у црвеним огртачима, какве носи имућан средњи сталеж. »Умрећемо од глади, ако нам ништа не дате!« веле очеви порсдица, који иду од куће до куће. Далеко пре краја јануара већ није било више шећера и утеха у несрећи, добра турска кава, од то доба више не прија. Масла („путера“) одавно нема више, оно је најпре замењивано свињским месом, па маслиновим уљем, а сад се уз хлеб једу сасвим тајанствене масти. Нестало је и кртоле (кромпира), а онај, који од тога највише пати, јесте сам валија, Хасан Риза беј. Он, који је провео много година у Немачкој на наукама, јако се навикао на јела од кртоле те његов кувар трчи по вароши, да какогод набави кртоле. У »хотелу Европи«, који води један Немац, још почетком фебруара било је кртоле, која је гостима изнашана у одмереним, врло малим порцијама. Ризабејев кувар је и тамо одбијен, док није донео лекарску сведојбу, да је валијино здравље у опасности, ако не буде сваки дан малко поврћа јео. На то му је поклоњена врећица драгоцене кртоле, те је Риза беј сваки дан по једну кртолу узимао за ручак. Рђаво беше по људе у Скадру, кад су се опсађивачи све ближе примицали и сиромашни становници из околине прибегли у варош. Међу овима су неколико њих буквално умрли од глади. Власти се заузеше за ту сиротињу и разделе јој жита, које мељу у воденицама. Али жито је већином проклијало и штрудливо је по здравље. Од пекарница седм већ крајем јануара остале неупотребљачано, јер не беше брашна. И

пекар, који се обвезао, да ће хотелу достављати хлеб до краја опсаде, последњих дана јануара изјави, да је он са својим хлебом на крају. Онда је хотелијер сам морао да пече хлеб. Војници беху у доба, кад је Цино Бери то писао, већ врло незадовољни и запретише, да ће напустити шанчеве. Али Хасан Риза располаже са много новца те кад осети опасност побуне, проспе мецидије (новац од 4 К вредности), те се војници наново закуну на верност. Европејцима беше ванредно тешко, што су били тако сасвим одсечени од света те не знађаху, шта се је догодило од много недеља ама. Дана 26. јануара доспеше у Скадар прве две стране једног италијанског листа од 3. јануара, али поседник их не даде из руку, ма да су му нудили 20 франака, да им те новине позајми само на 20 минута. Ко је имао те новине, није Бери могао да пронађе.

У италијански конзулат из дана у дан стижу многе молбенице и просјачка писма, скоро искључиво од жена. Једна мати четворо деце пише: »Ако је Ваша Милост отац, знате, како је матери, чија деца ишту хлеба, а она им може да даде само пољубаца«. Друга једна пише: „За име Божје, мало новаца — иначе морам продати своју част.“ Трећа: „Помозите ми, ја ћу Вас благосиљати и учинити све, што захтевате од мене.“ Четврта: „Мори ме глад, ако не ћете да ме у моме кревету нађу мртву, пошаљите ми да једем.“ Онај, који живи међу тим људима, — пише Цино Бери — зна, да та писма истину говоре. Наслеђени природени понос не би им, изузев у случајевима крајњег очајања, дао, да таква писма пишу људима, које не познају.

Башибозуци у бугарскоме табору пред стрељање

Из београдских болница: Млади Арнаутин који је убио осамдесет Срба, старца, жена и деце (види слику на другој страни)

КОМИТСКО ЧЕТОВАЊЕ

Ноћ је у велико пала, када смо се кренули. Још гушћа магла почела се мешати са тињавом и лаганом јесењом кишом и то нам је пут веома отежало. Била је ужасна љигавица а пред собом се није видело ни неколико метара. Нисмо могли одржавати потребно одстојање један од другог, већ смо се, држећи у једну руку пушку, другом руком придржавали један другог, да се не бисмо изгубили у шуми и магли. При свем том сваки је готово по једанпут љоснуо о земљу. Патроле и путовође су нам биле сасвим пред нама, прво због магле, а друго због релативне сигурности, да тим путем не ћемо наићи ни на какву заседу.

Немо али устремљено смо сви јурили к жељеном селу, где смо, бар у машти, очекивали добар кров, ватру и вечеру. Нико није ништа говорио, али се из кретања, гестова и моментаних кратких речи, које су више за себе изговаране, огледало задовољство и гордост због једне добре победе, задовољство, чији је последњи слог тупо и меланхолично одјекивао при сећању на мртве другове, остављене на бојном пољу.

Неми и озбиљни погледи одавали су као неко резонување, како је све то, што је било, морало бити. Свако је, изгледа, уз пут правило неку своју философију, како »нема дима без ватре«, нити има »кајгане без разбијених јаја«, па да тако исто нема ни победе ни ослобођења без жртава.

Војвода, који је резултатом своје оштраумности имао највише разлога да буде расположен, био је напротив јако уцељен за изгубљеним друговима. Увек сам констатовао, да је

овај неумољиви казнилац, који је толико зулумћара отпратио на онај свет, имао јединствено срце за своје четнике, наше сељаке, и у опће за све, што је нејако а трпи...

На једном пропланку наиђемо на два коња, од којих је један био натоварен неким сандуцима, а други без ичега. Са тог једног ата скинемо оне сандуке, у које нисмо имали кад завривати (нисмо имали чиме да их на брзо разбијемо) па једног коња узјаше војвода а другог ја, и тако наставимо пут. Сад нисмо више нимало зазирали на овоме месту, јер да ту има кога, који би био опасан по нас, он нам не би оставио коње на сред пута.

Коњи су свакако били неког киније, који је овуда ишао, па кад је чуо гроктање пушака и бомби, он загребао, ратосиљајући се и коња и свега...

Да ми не беше коња, којег је предамном водио један сељак, ја управо не верујем, да бих пешке могао стићи у Вељковиће. Глад, жеђ, умор и изнуреност, све ме је било стигло у највећем обиму...

Најзад смо изашли на један регуларни пут, који је ишао падином једног већег, голог брега. Било је тако око 10 и по сати у вече и, да ли због смањења магле, да ли услед дуже навике, све већи простор био нам је нешто прегледнији. При дну пута, лево у продужењу падине, која се свршавала једним потоком и чије се друге стране поновно уздицао други брег, назирали смо контуре неког насељења. Ускоро су се указале примитивне оградe, мали пластови сена, па и саме куће. Прођемо једну кућу, која је изгледала

пуста, јер без ватре, нема и затворена. Поп Станко, у споразуму са путовођама, одведе нас тада к једној од првих следећих кућа.

Очекнули смо у дворишту, док су војвода и поп Станко ушли да се споразуму с домаћином око нашег преноћишта.

Војвода нам је, мало затим, дао знак с врата да можемо редом улазити и у том врата широм отвори један снажан и личан човек, који нам рече:

— Улазите, браћо, улазите! Ваша је кућа! Хе, Боже, велики си! Ми сваки час очекивамо башибозуке, а оно ево наших.

Ватру је распиривао и ложио један старац, који кад уђосмо, устаде и скинувши капу узвикну:

— Боже, нека умрем сада, јер видим српску војску у моме дому у часу, када сам очекивао да будем попаљен!

Ми му казасмо да је ово само предходница српске војске, која ће и сама што пре проћи овуда. Стари се беше узнемирио па је кроз смех и управо муцајући понављао:

— Је ли истина, је ли могуће?

Напослетку се стари обрати оном млађем човеку, који нас је дочекао на вратима, па му рече:

— Аксентије, потрчи брже и зови наше нека дођу одмах. Ово су наши... сад се немамо чега бојати... ево српске војске.

Аксентије излете на врата као куршум а стари је, сав блажен, продаужио:

— Да, чули смо од наших, да надире сила из Србије, да ће бити ћурунтије са Турцима, али до сад ми се све чинило неверица...

У кући су биле две доста простране одаје, од којих је једна имала ватру на средини а друга чак и земљану фуруну. Ох, како је било унутра топло! Пало нам је одмах у очи, да нема женске чељади ни деце јер они су сви били у збегу, у шуми, као »робље«, које се склонило бојећи се напада од Турака, који су се, као што знамо, у овом правцу кретали.

Четници су се већ грабили о три тестије воде, које се за час испразнише у педесетак грла, а грабили су се и за које, ма и најмање, место око ватре, која све није могла у један мах грејати.

Док смо се ми унутра измењивали око ватре, сваки по 5 минута, војвода је напољу осматрао положај и оријентирао се за сваку евентуалност. Са старим четником и његовим десетаром, Николом, он је распоредио на четири стране четири стра-

жара, који су по два сата имали да обдију.

Кад се војвода вратио у кућу, он ми рече:

— Видећете, како је ово јединствени положај.

Ја сам мислио, он хоће да нас окуражи, али кад сам после поноћи, од 12 до 2 сата, био и сам на стражи, доиста сам се дивио овој месту и овој кући.

На послетку је крај ватре сео и војвода, коме смо респектуозно начинили места. Неки четници су грејали своје мокре ноге, које су се пушиле, а највећи део њих, чврсто приљубљујући своју пушку уз своја прса, спавали су као заклани по ћошковима, уз зид, уз хамбар и на хамбару, једни поред других и ослоњени једни на друге. Покушао сам и сам да заспим, али су ме прошли догађаји тако били растројили, да у први мах нисам могао ни ока стиснути.

Сумњам, да би и Верешчагин и Ла Батај, најчувенији ратни сликари, могли да оживе ову слику ватре, која букће, четнике око ње и свуда унаоколо прса дубоко заспалих четника, која су се надимала и над којима се светлцале пушке, бајонети, реденици. А круна ове слике, по моме осећају, била је икона светога Николе, крсног патрона нашег домаћина, чије је кандило домаћин упалио. Зраци слабог кандила, који су се рефлектовали од свечева заглавља (ореоле од жутог лима) и падали доле на заспале четнике, давали су још више мистериозности овој слици. Док је војвода гласније говорио, наш чика домаћин је само шапутао, да не би пробудио заспале борце.

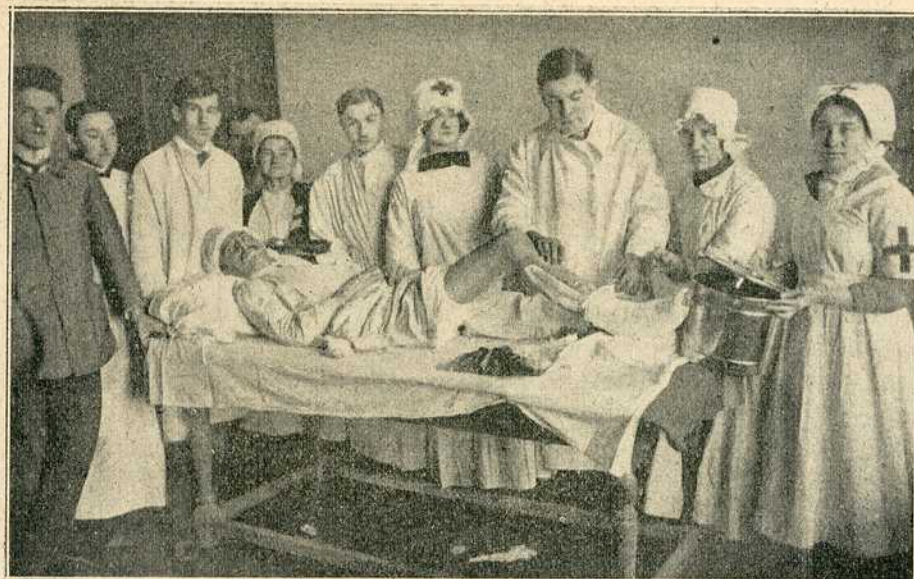
Мало затим ево и Аксентија са две млађе жене, једна је девојка, два млада човека и троје четворо деце од 4 до 8 година. Сви су они унезверено улазили а Аксентије их је куражио:

— Та не бојте се ништа, ово су наши војници из Србије.

Нарочито су женске плашљиво приступале руци и радознано нас разгледале. Ми око ватре дохватисмо децу да милујемо, али деца дрекнуше у плач не знајући, ко су ти зарунавели, прљави и до зуба наоружани људи, који их међу на крило Ми онда из аскерске торбе узмемо шећера па дамо свакоме по неколико парчади а и њихови родитељи су их утишавали речима:

— Та не бој се, мило моје, ово је Косто, наш Косто...

Заборавио сам да затражим објашњење те речи: »Косто«, али сам заузмио, да чим се дете од кога упла-

Крволук Арнаутин је скочио кроз болнички прозор, да утекне, па је скрхао ногу, Лекар др. Тома Јовановић му ногу завија у гипс.

ши, а они му саморекну: »Та то је Косто«, и дете се одмах уозбиљи. После су се деца ослободила и играла су се са нашим реденицима и капама целе готово ноћи.

Жене су међу тим већ у велико спремале један незаборавни качамак са кајмаком, а нудиле су, ко је хтео да се поткрепи и сиром и хлебом.

Очекујући вечеру многи од наших су пекли крумпице у ватри. За све то време један велики бардак са ракијом је кружио од руке до руке. Војвода и стари су непрестано уз обилгатно крштење наздрављали један другоме у славу српског ослобођења и у успех српског оружја. Сва чељад из куће је у тренутцима ових здравица погружено приклањала главе и крстила се. Сећам се, да кад су жене свима нашим друговима, који су спавали, подносиле чашицу са ракијом, да их је било који нису добро очи ни отворили но су искапили па, поновно занети сном, падали као проштац кад падне. Страшно је бити изнурен а гладан...

Тако смо ми ту провели целу ноћ, пошто смо око поноћи богато вечерали: сира хлеба, качамака с кајмаком.

У поноћи сам и сам, својевољно отишао да заменим једног стражара, за кога рекоше да сав цвокоће од грознице. А како и не би несретник: гладан, изнурен, напољу на сукишици и то још без шињела? Војвода је већ био заспао и мени је ужасно тешко било, кад сам морао будити мртво заспале четнике, да иду на измену страже. Пробирао сам за ову ноћ што издржљивије и одморније — оне, што су се највише грејали. Већина су се мрштили и мумлали

кроза зубе, да су тек људски и заспали, али кад је у питању стража, ту нема дискусије. Натакнем кукуљачу са већ сухе пелерине, сменим дотадашње стражаре а на четвртном месту и сам останем. У дворишту сад тек видех, ма да ноћу, да је ово једна добра сељачка кућа, јер ти ту беше вазда неких појата, кошева, кошара. Час сам клечао, час седео, а час стојао на источној страни наше куће поред једног коша, који ме је добро заклањао и од кише и од ветра а на једној мекој гомили од тучене конопље. Обилазио сам с времена на време и остале стражаре, пошто сам их претходно звиждањем нашег знака обавештавао, да сам из чете. Били смо добро на опрезу, али ништа нисмо запазили ни чули, што би нас могло узбунити за: »На ноге!«

Кад је било два сата по поноћи мање четврт, ја одем у кућу, пробудим Котарчића, и рекнем да ћу и ја мало да прилегнем а њему остављам да води рачуна о стражи и смени све до изјутра. Са врата му покажем правац места, где су страже па се одмах замотам у пелерину и капуљачу и извалим се на његовом дотадашњем месту и, као етером успавао за операцију, заспим као мртав. Пробудио сам се тек сутра око пола десет сати, да бих још истог дана помиловао ушне бубњеве са тутњавом плотуна и праском бомби.

Шест Погинулих брата

(Догађај у Црној Гори) Из Никшића у Црној Гори пишу: Колико их паде на проклетом Тарабошу с црногорске, а колико ли с турске стране, борећи се два месеца увалудно, и опет

Споменуло се не повратило се! Срби у турскоме ропству пре Косовске освете

нема изгледа, да ћемо добити пусти Скадар, који је толико мајки, сестара и браћа завио у црно, да скоро свакој кући у Црној Гори, одакле су пошла два брата, или је један погинуо или рањен. У селима где је некад било пуно момчади, место младих, снажних људи остали су све старци и бабе, нигде весела, нигде песме, све се увило у општу жалост. Има многа случајева, где су од шест браћа остала двојица жива, а ево случаја, где од шесторице није ни један остао жив, где су погинули бранећи отаџбину свих шест брата на тврђавама тарабошким, на зидинама тврдога Скадра. Шест брата, као шест соколова, сви одрасли и одавно војници, добро развијени, снажни Црногорци, у боју издржљиви, храбро се борећи, били су у батаљону бјелопавлићском, који је имао да освоји с батаљоном требјешким Тузи — Бардањол — Тарабош. Баш у последњим биткама око тарабошких утврђења, првога дана борбе погинула су три брата, у другој битци, сутрадан, погинула су друга три брата, и за два дана јединица сестра Неда изгубила је свих шест браћа, који се борише бранећи своју отаџбину, пока завши се као прави синови ове малене земље, која је устала да брани са својом браћом интерес целог Српства. Имало их је у кући њих шест брата, мајка, и сестра Неда, која је већ давно удата у Никшићу за једног угледног трговца, а браћа су јој живела у Бјелопавлићима, у богатој и сложеној кући, а сад место њих остала је стара мајка, да гледа празну кућу, која је до скоро била весела.

Разговор са рањеницима

Сарадник „Штампе“ пише ово:
Пре него што сам ушао у собу

Употреба клишеја законом забрањена

где леже рањеници, осећао сам једну грозу и тугу, помишљајући на све оне тужне и страшне слике које сам очекивао да видим тамо. Са извесном стрепњом и великом пажњом отворио сам врата и ушао у собу, али сам био врло изненађен, јак мирис од дувана, гласан разговор, смех и шуштање новина учинили су на мене утисак да се налазим у каквој пријатној кафани, где се дешавају само веселе ствари. Кад сам погледао око себе ја сам видео многе болесничке кревете на којима су лежали или седели рањеници, завијених руку и глава. Они су међусобно гласно разговарали, пушили су, читали новине и слатко се смејали на вицеове које су једно другом добацивали. До самих врата, једног од рањеника је један његов друг бријао тупим војничким бријачем и по готову без сапуна. Онај кога су бријали правио је од бола многе гримасе, више смешне но озбиљне и натеривао другове да му се смеју. Најзад, кад је »берберин«, пола обријалог пустио да мало одахне, он са великим уздахом рече:

»Непријатељ, који је пред нама био готово мртав, поче да се креће и лепо виде смо како сјури низ једну косу ка реци, која је недалеко од нас била и поче да је гази.

Командир нареди: »Напред браћо!»

Сви у један трен метусмо ножеве на пушку и јурну смо напред. За час били смо на позицијама, које је докле држао наш непријатељ. Неки остадохме на позицијама, а неки појуре за непријатељем, прегонише га тих гаранција нисмо могли дати, већ смо се ограничили само на поновљене своје молбе. Престолонаследник је ипак одлучио да изиђе на сусрет на-

шој молби и да, уза све мере предострожности, умаршира у град.

У пет сати после подне ујачао је престолонаследник на челу своје коњице. За коњицом су ишле масе пешадије, и од тога тренутка влада у вароши мир«.

Конзул се веома тужио, да је већ одавно одсечен од целог света. Не зна шта је с његовим колегама у осталим турским градовима и нема могућности да се ма на који начин стави у везу с Бечом или Цариградом. Нарочито је био забринут за судбину конзула Прохаске у Призрену.

С друге стране ми је речено, да је престолонаследник Александар веома топло предузео и примио француског конзула, неколико пута стиснуо му је руку и рекао: »Ми Срби имамо вама Французима огромно много да благодаримо. Наши официри учили су код вас, наши топови, наше пушке и остала муниција дошли су из Француске. Турци су куповали код Крупа и врло су се рђаво провели«.

Х. Б.

ЗАПИСИ

[Академчева смрт.] Јављају из Београда, да је у битци на Бардањелу код Скадра тешко рањен Живојин Буквић, наредник и питомац Војне Академије београдске, и да је, после два дана тешким ранама подлегао. Мир пепелу његовом!

[Краљевић Марко помаже Србима у борби код Прилепа.] Један војник, који је рањен у битци код Прилепа, описује ту битку овако:

»Сипа куршум око нас као град. Шрапнели се распрскавају над нашим главама, а ми дигнемо ашовчиће више главе или ставимо торбу на главу. Нико жив не би главе изнео, да нам сам Бог не поможе. Чујем ја неки глас:

— Напред, напред, јунаци! Ено пред нама Краљевића Марка!

Погледам ја. И где чуда! Краљевић Марко на Шарцу лети пред нама уз једно врло стрмо брдо, са исуканом сабљом. Ми сви појурисмо за њим. У томе осетих нешто топло око појаса. Шта је даље са мном било, не знам.

Јест, Краљевић Марко нас је заиста на Прилепу предводио!

КОРИЦЕ!

Кад се заврши издавање „Илустроване Ратне Хронике“ могу се од издавача добити дивот-корице. Чувајте све досадашње бројеве!